



ÜHE PIKA MÖTTELOO-TEEKONNA LÕPUKÜMNENDID

Karl Ast Rumor. Tule ja päikese all. Maailma lõpus III. Eesti mõttelugu 88. Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2009. 304 lk.

Karl Ast Rumori mõtteloo-triloogia „Maailma lõpus” kõik kolm raamatut on nüüd lugeja käes. Selle kolmiku põguski silmitsemine ütleb, et viieteistkümnendat aastat ilmuv „Eesti mõttelugu” vaibumatu hooga edasi liigub. Triloogia esimene köide „Maailma lõpus” kannab järjekorranumbrit 74 ja ilmus 2007. Sarja 81. raamatuna järgnes mullu „Lääs–Ida–Lääs”. Juba kevadel 2009 lisandus kolmandana „Tule ja päikese all” järjekorranumbriga 88.

Tempo hoidmine sisuliselt nii nõudliku ettevõtmise puhul on juba iseenesest väärt asi. Karl Ast Rumori raamatud selles pikas reas rõõmustavad aga eeskätt sellega, et need olemas on. Triloogia koondab aastatest 1904–1970 pärit tekste. Huvilistele on kättesaadavaks tehtud üle tuhande lehekülje mitmes žanris kirjutisi, mis olid möödunud sajandi perioodilistes trükiväljaannetes laiali ja seega aktuaalsest kultuurikäibest üsna lootusetult väljas. Mõtteloo ühisnimetaja alla mahub nendes raamatutes rohkesti rahvusliku aja- ja kultuurilooa seotud tekste, mis eriti

poliitilisse ajalukku puutuvalt rahvuslikest piiridest ka tublisti laiemale ulatuvad. Rahvusliku mõtleja Ast Rumori olemasolu ei olnud ju iseenesest saladus, nüüdsest saab temaga ka suhelda. Üldisema probleemina tõuseb siit ka kirjaniku ja poliitiku, kirjaniku ja mõtleja suhe, mille vaatlemiseks seni pidepunkte napiks jäi.

Karl Ast Rumor oli küllusliku andega kultuurilooja. Külluslikuks tahaks nimetada ka Ilmamaa ettevõtmise tulemust. Visandub ja saab konkreetsust Karl Ast Rumori kirev ja sisukas elukäik, aga ka Eesti, Euroopa ja maailma XX sajandi ajalugu selle dramaatilisemates poliitilistes arengutes. Saame teada, et maailm selle inimkondlikus, tänast sõna kasutades globaalses olemises ja arengus huvitas seda eestlast tublisti rohkem, kui see tema eluajal tavaline oli. Ast Rumor ei olnud üksnes väsimatult uudishimulik, vaid ka analüüsija ja mõtleja, maailmas toimuva sisu ja tähenduse otsija. Suureks abiks oli seik, et ta ideoloogilistest mõjutustest aegsasti kõrgemale tõusnud oli, aga seejuures järjekindlalt humanistlikele põhiväärtustele toetus. Suuresti kasvatab publikatsiooni tähendust eestlaste rahvusliku olemise ja Eesti riigi mõtlej ja tark väärtustamine.



Niisugused on mõned üldistavad järeldused triloogiat kui tervikut hõlmata püüdes. Mida kolmas raamat eelnevale lisab?

„Tule ja päikese” all esitleb ja meenutab tekstide kaudu autori elukäigu kolme viimast aastakümnet 1940–1970. Raamat jaguneb kaheks. „Riigikaotus” hõlmab Teise maailmasõja aastaid 1940–1945 ja selle pealkiri kommentaare ei vaja. Järgneb „Lõplikus lõksus”, mis esitab valiku aastatel 1949–1970 kirjutatud poliitilist ja kultuuriloolist publitsistikat ning tuletab põgusalt meelde ka kirjanikku. Just autori biograafiat ja saatust meeles pidades on viienda osa pealkiri täpne, aga meenutab kaude ka vaatluse all oleva inimese vastupanujõudu ja alistamatust. Artikliterea hõrenemine 1960. aastatel ei näita vaatlaja huvi lõppemist, vaid kirjutaja töövõime langust, mida ta ise ühes oma 1966. aasta novembris Valev Uibopuule saadetud kirjas katastroofiliseks nimetas. Takistas ka visa soov jätkata pooleliolevat tööd memuaaride juures. Oma muljeid maailmast, nagu need ajakirjanduse kaudu kaheksakümne viiendale sünnipäevale läheneva meheni jõudsid, vahendas ta 27. mail 1970 kirjas Uibopuule nii: „Maailma pilt meenutab hullumaja tulekahju. Minu jaoks on see kõik nii tuttav (endistest aegadest), nagu kuulaks ühte vana, vana grammafoni plaati. Kuid ikkagi ma ärritun” (EKLA, f 341, m 3 : 1).

Mõlemad osad, nii „Riigikaotus” kui ka „Lõplikus lõksus”, algavad näidetega Ast Rumori tollasest kirjavahetusest. Kirjad pakuvad intrigeerivaid viiteid autori isikule ja biograafiale ning sobivad hästi järgnevaid tekste sisse juhutama. Samas tekib lugemisel küsimus, kas ei oleks ka nendesse endisse puutvalt mõni väike lugejasõbralik teade ja kommentaar asjale kasuks tulnud.

Põhiteemad lähevad läbi terve raamatu ja tõusevad selgesti nähtavale. Teise maailmasõja käigus Euroopas

kujunenud olukord, milles ka eestlased oma riigi kaotasid, oli ülekohtune ja talumatu ning jäi püsima aastakümneteks. Vaevalt küll, et kunagi varem selle kohta otse nende aastate trükisõnast pärinevat nii teravat teksti lugenud olen kui siit ja seekord. Nimesid nime tamata süüdistas poliitiline põgeneja üha uuesti nn suuredemokraatiad demokraatia reetmises. Oma totalitaarsel liitlasel (Nõukogude Liidul) lubati hävitada pool tosinat kultuurriiki, Eesti nende hulgas.

Püsivalt on siis päevakorras ja vaatluse all Eesti riigi ja rahva saatust tolles ajas ning ka ajaloolises tagasivaates. Minu lugemismuljes tõusiski Eesti-tema peamiseks, aktualiseerus muust enam. Eesti ja eestlastega seotud käsitlustes näen ka raamatu mõttelooliselt kõige kandvamat osa. Ast Rumor oskab keerulistest asjadest kõnelda selgelt – lugegem kas või tema artiklit „Eesti rahvas ajaloo valgusel” (lk 51–79). Üllatav on artikli teema: katse ajaloost lähtudes eesti rahvuskarakterit kujunemist ja omapära visandada. Kusjuures edasiviivaks mõtteks on soov tõestada, et „eesti rahvas õigustatud on isennast valitsema” (lk 76). Algusest lõpuni pädeva, tõsiasjade seoseid nägeva ja mõtleva mehe kirjutatud on ka essee „Kus asub Eesti” (1955). Eesmärgiks Euroopa poliitilise oleviku kriitiline mõtestamine, vaatlleb Ast Rumor uudsetes seostes Euroopa poliitilist minevikku. Aeg on peaaegu kolmveerand sajandit edasi läinud, nende arutluste ja mõttekäikude värskus püsib. Nagu sobib ka täie tähelepanuga üle lugeda, mida Ast Rumoril Eesti Vabariigi 40. aastapäeva puhul 1958 Tulimul-la lugejatele ütelda oli.

Kuus aastat hiljem, 23. veebruaril 1964 pidas Ast Rumor Eesti Vabariigi aastapäeva puhul kõne, mille tekst Vabas Eestis avaldati („Kus ja kuhu”, lk 267–277). Selle publikatsiooniga seoses väike õiendus: Ast Rumor ei kõnelnud

tookord New Yorgis, vaid Washingtonis. Kirjavahetusest Uibopuuga, kust see teade pärit, on talletunud ka selle esinemise juurde kuuluvaid kommentaare, mis ammu tekstitagusest aimu annavad. Nädal enne esinemist Uibopuule kirjutatud kirjas teatas Ast Rumor, et hakkab kõne teksti kirjutama. Peale kõneleja ea oli selleks ka teisi põhjuseid: „Washingtoni eestlaskond koosneb peamiselt intellektuaalidest – nõudlik ja oma peaga mõtlev rahvas. Lobiseda ei või. Minu hinnang poliitilisele olustikule läheb lahku meie „ametlikust” poliitikast; tahan selle Washingtonis lagedale tuua ja pean olema väga ettevaatlik” (K. Ast Rumor V. Uibopuule 17. II 1964). 1. mail kirjutatud kirjas palus Ast Rumor Uibopuud Vabast Eestist oma kõne teksti lugeda ja arvamust selle kohta: „Ütelge, kas see läheb palju lahku Rootsi eestlaste arusaamadest. Siin loeb suurem hulk mind vist ketseriks, kuigi avaldasin oma mõtteid ettevaatlikult ning varjatult. Koosolekul leidis ometi rohkesti kuulajaid, kes mind tänama tulid, et ometi kord asjalik kõne tüütuks muutnud kellukeste kõlistamise asemel!”

Uibopuu vastas, et kirjutab Ast Rumori vaadetele ja hinnangutele enamasti hea meelega alla. Eriti hindas ta Ast Rumori positiivset suhtumist kultuuri ja hariduse toimimisele Eestis (vaatlusaluses raamatus lk 276 avaldatud mõtted). Rootsi-eestlaste arvamus ei olnud Uibopuule selge, kuna puudus üksmeel. Küll arvas ta ajakirjandusele toetudes, et USA eestlaskond Rootsi omast palju tagurlikumalt mõtleb.

Karl Ast Rumori vahekord pagulusega tuli veel jutuks kirjas, mille ta kirjutas Uibopuule sama aasta 13. oktoobril. Ast Rumor teatas, et ei käi koosolekutel, kuna „valitsev mentaliteet ei ole mulle sallitav. Tehke, mis tahes, aga pagulased põevad neuroosi ja näevad ilmsi unesid. See tuli ilmsiks ka Sirge siin viibides. Kodumaa on meie jaoks

katkumaa ja iga kodumaalane kahekordne Stalin”. Ast Rumor tunnistab, et pagulaste niisuguseid suhtumisi ta mõistab, aga ei saa neid „mõistlikuks ega inimlikuks pidada. See võõrandab mind eestlaste perest”.

Aruka mõtleja kriitiline isepäisus oli inimese loomuses. See tekitas komplikatsioone, aga enesest taganemine ei olnud võimalik.

Stiilimeistrina on kirjanik Karl Rumor Ast Rumori mõtteloo-raamatutes läbivalt oluline osaline. Konkreetselt tuletab kirjanik end meelde kohe üsna raamatu algul. 23. juulil 1943 Lauri Kettunenile kirjutatud kirjas esitab ta nägemuse oma tulevikust Soomes: talupidamisele, loodusele ja aastaegadele pühendatud elu, millesse kuuluks ka veel mõne raamatu kirjutamine: „Olen vaikinud kümme aastat. Nüüd hõõgub aju jälle ilukirjanduslikest ainetest. Kõigepealt aga vajaksin rahu, rahu, rahu” (lk 26). Rahu ei tulnud, ei saanud kirjanikust ka põllumeest, aga mõned väärtuslikud raamatud plaanitseja siiski veel kirjutas.

Brasiilia-aja algul kirjutatud „Brasiilia motiividel” viitab kirjaniku varasemale loomingule Jonas Meeliste mänguvõtmisega. Tihedalt on täis viiteid oma eelnevale ilukirjanduslikule loomingule kuuekümne viienda sünnipäeva puhune „Kuuekümne viiendal süd ametuikel”. Karl Rumori nime all ilmusid kõigepealt Tulimullas, aastaid hiljem aga omaette raamatuna („Liivakella all”, 1971) miniatüürid, mille seos mõtteloo raamatuga rääkimist ei vaja (tsükkel „Riimita riimid”). Kirjandusloo mõtteloolist suunda ja võimalusi esindavad ka esseed Koidulast, Gustav Suitsust ja August Gailitist.

„Eesti mõtteloo” sari ja selle lugejad on rikkamaks saanud kolme raamatu võrra, mille tähendus mõttelooost kaugelt laiemale ulatub.

ÜLO TONTS